

УДК 343.1. 344.652

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.17>

Шкута О.О.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-0395-5710*

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Постановка проблеми. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні виступає ключовим інструментом реабілітації та корекції осіб, засуджених за скоєння кримінальних правопорушень, адже він дозволяє досягти цілей виправлення засуджених, не ізолюючи їх від суспільства. Проведення дослідження теорії та практики застосування Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлене кількома чинниками, зокрема: визначення проблемних аспектів та напрямків для покращення його ефективності, розробку нових програм та методів реабілітації, підвищення ефективності впливу інституту на рівень рецидиву та повторних правопорушень, а також забезпечення гарантій захисту прав засуджених та індивідуалізацію кримінального покарання. Дослідження інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням також спрямоване на вивчення його ефективності в сфері соціальної ресоціалізації та інтеграції засуджених, а також на порівняльний аналіз практики застосування цього інституту в інших державах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню функціонування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням присвятили свої праці такі науковці, як: О.П. Горох (сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування) [1], Т.О. Павлова (звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий

захід кримінально-правового характеру) [6], Н.М. Парасюк (питання кримінально-правової доцільності звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів) [7], Г. С. Резніченко, Г. Р. Мурадян (правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням) [8], О.О. Шкута [9] та ін.

Метою даної статті є дослідження порядку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку такого кримінально-правового інституту як умовне засудження, що виступає передумовою формування і розвитку інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, налічує понад сто років. Вперше згадка про його застосування датується серединою XIX ст., зокрема, де факто його було застосовано судом у Бірмінгемі, а вже пізніше закріплено у законах «Про випробування вперше засуджених» (1887 р.), «Про випробування злочинців» (1907 р.). Також, в цей період умовне засудження знайшло своє нормативно-правове відображення в законодавстві Бельгії та Франції [8].

Значне поширення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням відбулося в різних країнах на початку XX ст., зокрема, даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Після Другої світової війни в світлі формування міжнарод-

ного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення перевантаження системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. В США та Великобританії в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації, які дозволяли здійснювати ефективний нагляд за засудженими та їх ресоціалізацію.

На території України у період панування тоталітарного радянського режиму умовне засудження було введено до кримінального законодавства у 1922 р., а вже у період 1924-1927 рр. виключено з переліку т.з. «заходів соціального захисту». З 1927 р. норми кримінального права передбачали застосування умовного засудження до виправних робіт із самостійним виконанням засудженим додаткових форм покарання та ґрунтувалося на принципі «умовного не виконання вироку», тобто не застосування до засудженого такого кримінального покарання, як позбавлення волі у випадку, якщо засуджений не вчиняє нового злочину. У 1958 р. до Основ кримінального законодавства Союзу РСР було включено розширений обсяг застосування інституту умовного засудження, зокрема, якщо суд за власним переконанням дійде висновку, що недоцільно засудженим відбувати покарання, то він міг постановити у вирокі умовне засудження та обґрунтувати його мотиви [8].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав таку форму інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, як умовне засудження. Зокрема, ст. 45 Кримінального кодексу 1960 р. закріплювала «якщо при призначенні покарання у вигляді позбавлення волі або виправних робіт суд, враховуючи обставини справи і особу винного, прийде до переконання про недоцільність відбування винним призначеного покарання, він може ухвалити про умовне незастосування покарання до винного з обов'язковим зазначенням у вирокі мотивів умовного засу-

дження. В цьому разі суд постановляє не приводити вирок у виконання, якщо протягом визначеного судом іспитового строку засуджений не вчинить нового умисного злочину» [4]. Тривалість умовного засудження складала від 1 до 3 років, додаткове кримінальне покарання, яке могло бути застосовано поряд із умовним засудженням був штраф, за клопотанням колективу трудящих чи громадських організацій засудженого можна було передати їх для виправлення та перевиховання [4]. В результаті подальших змін до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. було введено такий кримінально-правовий інститут, як відстрочка виконання вироку.

Після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

На сучасному етапі інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Зокрема, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням існує в різних країнах і регулюється відповідним внутрішнім законодавством. Наприклад, даний інститут широко застосовується у США на основі законодавства окремих штатів та федеративного закону – Probation and Pretrial Services Act. Також, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням включено до системи кримінального покарання таких країн, як Великобританія (Probation Act), Канада (Criminal Code), Австралія (Sentencing Act), Італія (Legge sulla Probation), Франція (Loi sur le Sursis avec Mise à l'Épreuve), Німеччина (Strafgesetzbuch), Іспанія (Código Penal) та ін [11].

У дійсному кримінальному законодавстві України зміст інституту звільнення від від-

бування покарання з випробуванням полягає у наступному:

– суд виносить обвинувальний вирок по справі із призначенням конкретного виду кримінального покарання (даний перелік є вичерпним та включає в себе виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі на строк до 5 років, службове обмеження для військовослужбовця);

– у вирокі суд робить висновок про можливість виправлення засудженого без відбуття покарання;

– встановлення у вирокі суду іспитового строку, умов та обов'язків, які повинен дотримуватися і виконувати засуджений впродовж визначеного строку.

Зауважимо, що існують ряд обмежень, які визначено у Кримінальному кодексі України щодо застосування даного кримінально-правового інституту, зокрема:

1) можливе застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку призначення такого виду кримінального покарання, як позбавлення волі, обмеження волі, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців;

2) даний інститут може бути застосовано у випадку, якщо таке покарання як позбавлення волі не перевищує строк у п'ять років [3];

3) не може бути застосовано у випадку окремих видів кримінальних правопорушень (даний перелік є вичерпним та включає корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією; погроза або насильство щодо військового начальника (ст. 405 ККУ), невиконання наказу (ст. 403 ККУ), дезертирство (ст. 408 ККУ), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (429 ККУ) здійснене в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці; катування представником держави, в т.ч. і іноземної (ч.3 ст. 127 ККУ); порушення експлуатації транспорту або правил безпеки дорожнього руху особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'я-

ніння, а також особами, які перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу і швидкість реакції) [4].

Прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання. При прийнятті відповідного рішення суд повинен врахувати наступні обставини:

– характер кримінального правопорушення, обставини що пом'якшують чи обтяжують вину особи;

– соціально значиму поведінку засудженого до та після вчинення кримінального правопорушення;

– попередню злочинну та/або протиправну діяльність засудженого, його історію правопорушень та рецидивів;

– поведінку та стиль життя злочинця поза рамками злочину (зокрема, працевлаштованість, взаємодія із сім'єю, включеність до життя громади, статусу учасника бойових дій, наявності нагород та почесних звань та ін.);

– ступінь ризику повторного вчинення кримінального правопорушення, який може ґрунтуватися на експертній оцінці, психіатричних оглядах тощо;

– вплив внутрішніх та зовнішніх обставин життя засудженої особи на її поведінку (зокрема, вік, рівень освіти, стан здоров'я, особистісні характеристики, сімейний стан, наявність у засудженого утриманців, тяжкі захворювання членів сім'ї, громадянство особи, його місце проживання та ін.);

– готовність до реабілітації засудженої особи;

– врахування думки обвинуваченого, захисника, а також інших зацікавлених сторін щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням;

– наявність угоди про примирення або угоди про визнання вини з узгодженими питаннями, щодо основного виду покарання та факту звільнення від покарання.

Зазначені обставини впливають не тільки на вирішення питання щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, але й визначення строку (від 1 до 3 років – ч. 4 ст. 75 КК України [4], для неповнолітніх осіб – від 1 до 2 років – ч. 3 ст. 104) та характеру випробування.

Дані відомості суд може долучити до справи на основі досудової доповіді органу пробації, яку він може доручити скласти представнику персоналу органу пробації (ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України) [5], а також, така доповідь може бути складена за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, за клопотанням прокурора [5].

Також, поряд із застосуванням інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням судом можуть бути встановлені такі додаткові види кримінального покарання, як:

- 1) займатися певним видом діяльності;
- 2) обіймати певну посаду;

3) позбавлення спеціального, військового звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу.

Наприклад, за рішенням Кіровського міського суду Луганської області у справі № 1-163/11 було встановлено наступне рішення *«ОСОБА_1 визнати винною та призначити їй покарання за ст. 364 ч.1 КК України у вигляді двох років обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності на два роки, а на підставі ст.ст. 75, 76 ч.1 п.п.3,4 КК України, від відбування основного призначеного покарання звільнити з трирічним випробувальним строком та зобов'язаннями повідомляти орган кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання та роботи та періодично з'являтися до зазначеного органу для реєстрації»* [2].

Слід зауважити, що суд може покласти на засуджену особу один, або декілька обов'язків визначених в ч. 1 ст. 76 КК України «1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) не виїжджати за межі Укра-

їни без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; 5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; 6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля» [4].

Окремо в кримінальному законодавстві України до осіб засуджених за кримінальні правопорушення пов'язанні із домашнім насильством суд може покласти наступні обов'язки: заборона перебування у місці спільного проживання із жертвою; обмеження спілкування з дитиною – жертвою чи свідком домашнього насильства; заборона наближатися до постійних чи тимчасових місць перебування жертви; заборона будь-якої форми комунікації із жертвою; проходження програми реабілітації для кривдників (ч. 1 ст. 911 КК України) [4].

Заходи, які суд може призначити в межах у випадку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням поділяться на дві групи:

1) заходи нагляду та контролю за засудженим (наприклад, з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, повідомляти про зміну роботи, місця навчання та роботи та ін.);

2) заходи реабілітації та виправлення засудженої особи (наприклад, публічно вибачити, не виїжджати за межі України за погодження, стати на облік до органів державної служби зайнятості, працевлаштуватися, виконувати програму пробації, пройти курс лікування, дотримуватися обмеження щодо пересування, спілкування та проведення дозвілля та ін.) [8].

Слід зауважити, що упродовж іспитового строку суд за поданням органу з питань пробації може змінювати визначенні вироком для засудженої особи обов'язки з урахуванням об'єктивних обставин відбуття випробування [10].

Позитивними наслідками застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є те, що у випадку, якщо під час іспитового строку засуджена особа виконала в повному обсязі покладені на неї обов'язки, утрималася від вчинення кримінальних правопорушень, то за поданням уповноваженого органу суд звільняє її від призначеного покарання та нагляду з боку уповноважених органів пробації. Слід зауважити, що вчинення під час іспитового строку несистематичних та таких, що не потягли за собою стягнень адміністративних та дисциплінарних правопорушень не береться судом до уваги при вирішенні питання про визнання випробування успішним. Відбувається погашення судимості у відповідності до ч 3 ст. 78 Кримінального кодексу України [4]. Дані положення спрямовані на стимулювання законослухняної поведінки засудженої особи та виконання умов звільнення від відбування покарання з випробуванням.

І навпаки, негативними наслідками виступає те, що якщо засуджений не виконує обов'язки в межах випробування, вчиняє дії, які свідчать про небажання його стати на шлях реабілітації та виправлення, то уповноважений орган з пробації готує подання до суду про скасування рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням та протягом місяця направляє його до суду. Випробування буде вважатися невиконаним у випадку невиконання будь-якого покладеного судом на засудженого обов'язку, в т.ч. і не з'явлення до уповноваженого органу пробації без поважної причини. Правопорушення вчинені засудженою особою під час іспитового строку повинні бути систематичними (три та більше), тягнути за собою адміністративні стягнення (зокрема, у вигляді штрафу, попе-

редження, сплатне вилучення предметів, конфіскація майна одержаного в результаті адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, адміністративний арешт, виправні роботи) та свідчити про небажання засудженого стати на шлях виправлення (вчинення адміністративного правопорушення умисно). У випадку ухилення засудженим від виконання покладених на нього обов'язків та/або вчинення адміністративних правопорушень спочатку виноситься письмове попередження про можливість відміни звільнення від відбування покарання з випробуванням та направлення для відбування призначеного кримінального покарання. У випадку, якщо не зважаючи на попередження засуджений продовжує порушувати умови звільнення від відбування покарання з випробуванням суд призначає покарання особі за сукупністю вироків та направляє його для відбуття призначеного покарання (ч. 2, 3 ст. 78 КК України) [4].

Висновки. Історія розвитку кримінально-правового інституту умовного засудження починається з середини XIX ст., зокрема його було вперше впроваджено у Великобританії, Бельгії та Франції. У XX ст. даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Після Другої світової війни в світлі формування міжнародного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення переважання системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації засуджених. В Україні інститут умовного засудження почав формуватися з 1924 під впливом правової ідеології тоталітарного комуністичного режиму, а після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Призначення інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлено рядом умов та обмежень. Прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання

з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання та врахуванні різних обставини справи, в т.ч і відомостей визначених у досудовій доповіді. Разом з вирішеннями питання про застосування інституту випробування, суд визначає строк, умови, характер випробування та обов'язки засудженого, встановлює додаткові види кримінального покарання. Виділяють позитивні та негативні наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Анотація

У статті визначено, що історія розвитку кримінально-правового інституту умовного засудження починається з середини ХІХ ст., зокрема його було вперше впроваджено у Великобританії, Бельгії та Франції. У ХХ ст. даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Зауважено, що після Другої світової війни в світлі формування міжнародного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення перевантаження системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації засуджених. Визначено, що в Україні інститут умовного засудження почав формуватися з 1924 під впливом правової ідеології тоталітарного комуністичного режиму, а після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Наведено авторське визначення поняття «інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням» – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Визначено, що призначення інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлено рядом умов та обмежень, а прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання та врахуванні різних обставини справи, в т.ч і відомостей визначених у досудовій доповіді. Зауважено, що разом з вирішеннями питання про застосування інституту випробування, суд визначає строк, умови, характер випробування та обов'язки засудженого, встановлює додаткові види кримінального покарання.

Ключові слова: інститут звільнення від відбування покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, інститут випробування, обвинувачений, підсудний, покарання, відбування покарання, випробування, соціальна ресоціалізація, інтеграція засуджених виправлення засуджених, реабілітації засуджених.

Shkuta O.O. Procedure for application of the institute of exemption from serving a sentence with probation

The article determines that the history of the development of the criminal-legal institution of conditional sentence begins in the middle of the 19th century, in particular, it was first introduced in Great Britain, Belgium and France. In the 20th century this type of criminal punishment was considered as an experimental method of rehabilitation of convicts. It was noted that after the Second World War, in the light of the formation of an international mechanism for the guarantee and protection of human rights, the humanization of the attitude towards convicts and in order to avoid

overloading the prison system, there was a wider application of the institution of release from serving a sentence with probation, in 1960-1970 they began Probation programs for convicts should be actively developed and implemented. It was determined that the institution of language sentencing in Ukraine began to form in 1924 under the influence of the legal ideology of the totalitarian communist regime, and after Ukraine gained independence, the criminal law institutions of conditional sentencing and suspension of execution of the sentence were transformed into the institution of exemption from serving a sentence with probation.

The author's definition of the term «institute of release from serving a sentence with probation» is provided - it is an important component of the system of correction and rehabilitation of persons sentenced to criminal punishment and optimization of costs for the maintenance of the penitentiary system, the functioning of which is aimed at the implementation of a humane and rehabilitation approach to convicts. It was determined that the appointment of the institution of release from serving a sentence with probation is conditioned by a number of conditions and restrictions, and the court's decision on the possibility of applying the institution of release from serving a sentence with probation is based on the court's conviction in the possibility of correction of the convicted person without serving the prescribed sentence and taking into account the various circumstances of the case, in including the information specified in the pre-trial report. It is noted that together with decisions on the application of the institution of probation, the court determines the term, conditions, nature of probation and duties of the convicted person, and establishes additional types of criminal punishment.

Key words: exemption from punishment, institution of exemption from serving a sentence with probation, correction of the convicted.

Список використаної літератури:

1. Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія. [наук. ред. А. А. Музика]. Харків: Право, 2019. 76 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.23)
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.23)
4. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1969_12_12 (дата звернення: 01.10.23)
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2769> (дата звернення: 11.10.23)
6. Павлова Т.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 21'2016. С. 234-239.
7. Парасюк Н.М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів: питання кримінально-правової доцільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 471-474.
8. Резніченко Г. С., Мурадян Г. Р. Правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. 2020. № 4. С. 154-158. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/28.pdf> (дата звернення: 15.10.23)
9. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.
10. Шкута О. О. Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності. Теоретико-прикладний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник : зб. наук. пр.* 2017. № 6 (21). Т. 2. С. 154-157.
11. Lutsiuk K., Dolhov A., Svnarenko Y., Shkuta O., Konopelskyi V. (2022) International experience of correction and resocialization of prisoners sentenced to imprisonment. *Revista Cuestiones Políticas*. Vol. 40 №° 75 (2022). P. 79-88.